

**OSMANLIDA ADALET SİSTEMİ VE LATİFİ TEZKİRESİNDE ŞÂİR NİHÂNÎ'NİN
OSMANLI KÂDILARINA ELEŞTİRİLERİ**

**THE OTTOMAN JUSTICE SYSTEM AND
CRITICISMS OF THE PEOT NİHANI ABOUT OTTOMAN JUDGES
IN TAZKIRA OF LATIFI**

Yrd. Doç. Dr. İdris KADIOĞLU
Dicle Üniversitesi, Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi.
lebib@dicle.edu.tr

Öz

Bu makalede Osmanlı devletinde adalet sistemi, adaletin uygulanmasında kâdının rolü araştırılmaktadır. Latifi Tezkiresi'nin bilinmeyen bir el yazma nüshası tanıtılmakta, tezkirede adı geçen şair Nihânî'nin kâdıllara, dolayısıyla adaletin işleyişine eleştirileri birinci kaynaktan aktarılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Adalet Sistemi, Latifi Tezkiresi, Şair Nihânî, Osmanlı Kâdılları.

Abstract

This article explores the justice system of ottoman state by introducing an unknown hand written copy of Tazkira of Latifi, which provides details about the poet Nihani's life. The article also examines the role of otoman judges (kadıs) in implementing justice as reported in the Tazkira. The study provides a first hand account of the functioning of the Ottoman justice system.

Key words: *Ottoman Justice System, Tazkira of Latifi, Poet Nihani, Ottoman's Judges*

GİRİŞ

Bu çalışmada iki hususun açıklanması önemlidir. Birincisi, Latifi tezkiresinin bilinmeyen bir nüshasını tanıtmak. Genelde, şairlerin hayatlarıyla şiirlerinden söz eden eserler olarak bilinen tezkirelerin özelde, kişilerin meslekî yönleriyle de ilgilendiğine; sadece yazıldığı devri değil bütün zamanları ilgilendiren genel ilkeleri eleştirel bir bakışla ortaya koyduğuna dikkat çekmek. İkincisi Latifi tezkiresindeki Nihânî örneğinden yola çıkarak, Osmanlı devletinde hukukî yapıyı, adalet sisteminin işleyişini analiz etmek; devrin bütün meseleleriyle şiirin ve şairin ne derece ilgili olduğunu gündeme getirmek.

Bu açıdan Latifi Tezkiresi'ndeki *Nihânî* örneği, Osmanlı adalet sisteminde *kâdıllık* mesleğini icra etmenin ne denli zor olduğunu, bu mesleği yapacak olanların hangi vasıfları haiz olması gerektiğini sanatlı bir

üslupla anlatması bakımından dikkat çekicidir. Aynı zamanda, bu hikaye modern çağın hukukçularına hukuk tarihi dersi olarak sunulabilecek güzel örneklerden biridir.

Çalışmanın I. Bölümünde; Osmanlı devletinde hukukî yapı nasıldır? Kâdı kimdir? Kâdılarda aranan nitelikler nelerdir? Kâdıların vazîfeleri nelerdir? İstanbul kâdısının vazîfeleri nelerdir? gibi soruları cevaplayarak Osmanlı adalet sisteminin işleyişinde kâdının rolü tespit edilmiştir. II. Bölümde, Latîfî tezkiresi, eserin bilinmeyen bir nüshası da tanıtılıp tezkiredeki, kâdılarla ilgili ilginç örneklerden biri olan şair Nihânî'nin hayat hikayesi, kadılık mesleğini niçin bıraktığı, Tezkirenin matbu nüshası ile bu el yazma nüsha karşılaştırılarak verilmiş, metnin günümüz Türkçesine çevirisi yapılmıştır.

I. BÖLÜM

1. OSMANLI DEVLETİNİN HUKUKÎ YAPISI

Bu kısım, Halaçoğlu'nun *14-17. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı* adlı kitabının *Osmanlı Cemiyeti ve Hukuk* bölümünden özetlenerek alınmıştır.

Osmanlı Devleti kuruluşundan itibaren bağlı bulunduğu dînin icaplarına göre bir hukuk sistemini kabul etmiştir. Buna bağlı olarak gerek cezaî, gerekse vergi konulan ile müslim ve gayr-ı müslimlerin tabi buldukları esaslar ve bunların birbirleriyle olan münâsebetleri, bu hukuk çerçevesinde konulan hükümlere göre düzenlenmiştir. Şer'î hukuk (İslâm Hukuku) adını verdiğimiz bu sistemin, nazarî olarak her alanda tatbik edildiği göze çarpmaktadır. Ancak bunun yanısıra, bilhassa idare ve teşkilât sahası ile âmme müesseseleri sahasında, eski Türk devletlerinden gelen bir idarecilik geleneği veya fethedilen memleketlerdeki bazı vergi teşkilât ve usullerinin, millî veya örfî denilebilecek bir hukuk sistemini de ortaya çıkardığı bilinen bir gerçektir. Nitekim bir konuda bir hukukçunun görüşüne uyulması yolunda padişahın emri çıkarsa bu emir, kâdılar bağlayıcı bir kanun durumuna girer. Artık buna aykırı hüküm verilemez.

Osmanlı kanunnâmelerinde şer'î hükümlerle birlikte örfî hükümlerin de kullanılması bunu teyid etmektedir. Bununla birlikte şurası da belirtilmelidir ki, hiçbir şekilde örfî hükümler şer'î hukuka aykırı düşmemiştir. Bu şekilde örfî hukuk şer'î hukuk ile birleşmekte ve hattâ tek hukuk telâkkisi ortaya çıkmaktadır. Şer'î hükümler, Kur'an, hadis, icma' ve kıyas gibi islâm ilke ve temellere dayanırken, örf, hükümdarın irâdesine bağlı olarak koyduğu kurallar ve bunun için sâdır olan fermanlardır. Diğer bir deyimle örf, hükümdarın siyasî-idarî konularda bağımsız iradesidir.

Bunun için hükümdar yargı yetkisini kullanırken, yeni bir takım kurallar koyabilirdi ve bu konuda yetkileri sınırsızdı. Öte yandan şer'î hukuk, ancak bunu bilen ve ulemâ denilen kimseler tarafından yorumlanıp, tatbik edilirdi. Ceza hukuku, sipahi ve reâyâ münâsebetleri, toprak tasarrufu ve intikali, örfî vergiler, reayaya yüklenen çeşitli hizmetler, gümrük ve bacalar, velhasıl halkı doğrudan ilgilendiren hukukî konularda belli prensipleri ve maddeleriyle bir *Kanûn-ı Osmanî* ortaya çıkmıştır ve buna aykırı olan kaideler bid'at (şer'e, örf'e ve kanûn-ı kadîme aykırı olan şeyler) sayılmıştır. Hükümdarlar, yeni fethedilen bir toprak üzerinde câri olan bu tür bid'atleri *adaletnâmeler* yayınlamak suretiyle kaldırmışlardır.

Âşıkpaşa-zâde'de kaydedildiğine göre ilk kanunnâme Osman Gazi tarafından tesis edilmiştir. Karaca Hisar'ın fethinden sonra buraya kâdı, subaşı konulduğu gibi bir de pazar kurulmuştur.. Yıldırım Bâyezid devri, kanun koyma ve teşkilâtlandırma bakımından önemli bir devirdir. Merkezî ve askerî idare sistemini yerleştirme, toprak tasarruf hukuku ve tamamen örfî kanunlara dayanan idarede kul sisteminin geniş çapta uygulandığı devir de bu zamana rastlar. II. Murad devri ise örfî hukukun artık tamamıyla yerleştiği ve tatbik sahası bulduğu bir dönem olmuştur. Fâtih döneminde ise, daha önce yerleşen sistem üzerinden ilk yazılı kanunnâmelere rastlanılmaktadır. Askerî ve siyasî başarılarından dolayı Batı kaynaklarında Muhteşem, Büyük Türk lakablarıyla şöhret kazanan, Osmanlılar tarafından ise *Kanunî* sıfatına lâyık görülen Sultan Süleyman, bu sıfatına uygun icraatıyla hak ve adalet mefhumlarını yerleştirmiştir. Nitekim tahta geçer geçmez, babası tarafından Tebriz ve Kahire'den İstanbul'a getirilen 500 kadar sanatçı, devlet adamı ve âlime istedikleri yere gitme izni vermiş, İran ile yapılan ipek ticaretini serbest bırakmış, yasak sırasında mallan müsadere olunan tüccarın zararlarını hazineden tazmin ettirmiştir. Ayrıca halka zulmeden devlet adamları ile askerî idarecileri cezalandırmıştır...

Tahrir defterlerinin başında yer alan ve her sancağın mahallî örfüne göre bazı değişik yanları bulunan sancak kanunları ise, Osmanlı Devletinde örfî hukukun yerleşmiş olduğunu göstermektedir. Bu kanunnâmenin hemen başında bulunan *Beyân-ı tafsîl-i kavânîn-i şer'îyye-i müte'âmele ve kavâ'id-i rüsûm-ı örfîyye-i müte'ârefe ki, mebâni-i Osmaniye ve meâhiz-i ahkâm-ı Sultaniyedir* ibaresinden, kanunnâmede hem şer'î, hem de örfî hükümlerin yer aldığı anlaşılmaktadır. (Halaçoğlu, 1991, s.104-114)

2. KÂDILIK MESLEĞİ

Kâdı, hukukî uyuşmazlıkları ve davaları karara bağlamak üzere devletçe tayin edilen görevli, hâkim. Arapça'da *kazâ* kökünden ism-i fâil olan *kâdı*, fıkıh terimi olarak insanlar arasında meydana gelen çekişme ve davaları şer'î hükümlere göre çözümlmek için yetkili makamca tayin edilen kişidir. Kâdıların tayin, terfî ve azilleriyle yetkili kimseye "kâdı kudât", kâdı tarafından yargılama yapmak üzere görevlendirilen kişiye de "nâib" adı verilir. (DİA, C. 24, s.66)

Kâdı, kelime olarak "hükmeden", "yerine getiren" manâlarına gelmekte olup, Osmanlılarda şer'î ve hukukî hükümleri tatbik eden, ayrıca devletin emirlerini yerine getiren bir fonksiyona sahipti. Dolayısıyla hukukî olduğu kadar idarî bir memuriyet olarak da görülmektedir. Böylece kâdıların görevlerini hukukî, idarî ve beledî olmak üzere başlıca üç noktada toplamak mümkündür. Osmanlı devletinde şer'î ve hukukî bütün meseleler şer'î mahkemelerde Hanefî fikhî üzere çözüme bağlanırdı. Bu vazifeyi yerine getiren kâdılar, aynı zamanda, buldukları idarî bölgede şehir ve kasabaların beledî hizmetlerini, bugünkü mânâda bir noter gibi vekâletname ve alım satım işlerini de yürütürlerdi. (Halaçoğlu, 1991, s.109)

Osmanlı Devletinin kurucusu Osman Gâzi, Selçuklu kânunlarına göre kazânın ve kazâ ile ilgili siyâseti yürütme işlerini müstakil kâdılarına bırakmıştı. Osmanlı Devletinde kuruluşundan şer'î mahkemelerin kaldırılmasına kadar bu esasa uyuldu. Pâdişâhlardan Sultan Birinci Bayezid Han, Osmanlılarda kâdılık teşkilâtının nizâmını kurmuştur. Bu nizâma göre kâdılarının nerede, nasıl vazîfe yapacakları, tâyin ve terfî işleri düzenlendi.

Tanzimattan önce; hukuk, cezâ, ticâret ve diğer bütün dâvâlara kâdı huzûrunda bakılır, Osmanlı tebaasından bir kimse ile herhangi bir yabancı arasındaki dâvâlar da, tercüman vâsıtasıyla yine kâdı huzûrunda ve şer'îye mahkemelerinde görülürdü. Sonradan nizâmiye mahkemelerinin kurulması ile 1887 (H.1385) târihli kararlar, şer'î mahkemelerin ve kâdılarının fiilî salâhiyetleri daraltıldı. Çoğu dâvâlar şer'î mahkemeler yerine nizâmiye mahkemelerinde görülmeye başlandı. Osmanlı Devletinin son zamanlarında şeyhülislâm olan Hayri Ürgüplü de, kâdılarına âit kânunlarda kendi anlayışına göre değişiklikler yaptı. Bundan kısa bir zaman sonra da, 8 Nisan 1921 (H.1340) târihli şer'î mahkemelerin kaldırılmasına dâir kânun ile şer'î mahkemelerin bütün vazîfeleri, asliye mahkemelerine devredilerek bu târihten itibaren Türkiye'de kâdılık unvânına da son verildi.

Ülke nüfusunun az olduğu devirlerde kâdılar, vatandaşlar arasındaki dâvâlara câmilerde bakarlardı. İlk mahkemeler câmilerdi. Sonraları insanlar çoğalınca, buna paralel olarak dâvâlar da arttı. Bu sebeple işin nezâketi icâbı dâvâların daha kolay ve daha çabuk çözülmesi için husûsî binâlar kirâlandı ve bu binâlarda kazâ işlerine bakıldı.

a) Kâdılarda aranan ehliyet şartları

Kâdılık mesleği, devletin amme nizâmını (kânun düzenini) koruyan temel unsur olduğundan, her önüne gelen kâdı olamazdı. Kâdılar, yüksek medrese ilimlerini okuduktan sonra, kendilerine icâzet (diploma) verilirdi. Bu diplomayı alanlar arasından uygun görülünler kazasker tarafından seçilerek sadrâzama arz edilir ve sadrâzamanın tasdiki ile tâyinleri yapılırdı. Kâdı olacak kimsede aranan şartlar fıkıh kitaplarında bildirilmiş olup, Mecelle'nin 1792-1793 ve 1794. maddelerinde açıklanmıştır. Buna göre kâdı; hür, Müslüman, akıllı ve bâliğ olmalı, dînî meselelere ve muhâkeme usûllerine vâkıf olarak yeterli bilgiye sâhip, anlayışı kuvvetli, doğruluktan ayrılmayan güvenilir, vakarlı ve temkinli, sağlam, dayanıklı olmalıdır. Ayrıca hâkim (kâdı), iyiyi kötüden ayırabilecek temyiz kudretine sâhib olmalı, küçük, deli ve bunak, kör ve sağır olmamalıdır. Kazâ yâni hâdise ilmüne hakkıyla vâkıf olmalıdır.

b) Kâdının bakamayacağı dâvâlar

İslâm hukûkuna göre, kâdılar kendileri için sû-i zanna, yâni hakkında kötü düşünmeye sebep olmayan herkes hakkında hüküm vermek salâhiyetine sâhiptirler. Ancak kendilerinin yakın akrabâları meselâ babası, annesi ve çocukları vs. hakkında hüküm veremezler. Kâdılar mahkemede taraflara eşit muâmele ile söz haklarını muhâfaza ve ispat külfetinin taraflardan hangisine düştüğünü tâyin etmekle mükelleftirler. Kâdılarının, anlayış kudretini azaltan korku, hiddet, açlık ve susuzluk hâllerinde, hatâya düşmemek için, hüküm vermekten sakınmaları gerekiyordu.

c) Kâdıya yasak olan şeyler

İslâm hukûkunda, kâdılık yüksek bir mevki ve mertebe kabul edildiği için kâdılarından zengin olanlarının, beytûlmâldan (devlet hazînesinden) ücret alamayacakları bildirilmiştir. Yine zengin veya fakir hiçbir kâdının, dâvâyâ taraf olanlardan (dâvâcı ve dâvâlıdan) hediye kabul edemeyecekleri, bunların verdiği ziyâfetlere gidemeyecekleri beyân edilmiştir.

Hattâ kâdılarının âriyet sûretiyle (bedelsiz kullanma) veya vâdeli, vâdesiz veresiye mal alamayacakları, ikrâz (borç verme) ve istikrâz (borç isteme) ve bunlara benzer tasarruflarda bulunamayacakları ve ticâret yapamayacakları belirtilmiştir.

Bir kazâyâ tâyin edilen kâdıya şer'î (dînî) hükümleri icrâyâ (uygulamaya) mezun olduğuna dâir pâdişâhın tuğrasını taşıyan bir “berât” verilir ve aynı zamanda bağılı olduğu kâdıaskerlerden de (kazaskerden) bir mühürlü mektup alarak vazîfesine giderdi.

d) Kâdılarının vazîfeleri

Kâdılarının buldukları kazâ ve şehirlerde şer'î mahkemeler vardı. Kâdılar şer'î ve hükmî muâmelâtta kendilerine verilen beratlarda gösterilen vazîfeleri yaparlardı. Evleneceklerle nikâh kıyma, mîras taksimi, yetim ve kaybolup bulunmuş malların muhâfazası, vâsî tâyin ve vasîliği sona erdirmeye, vasiyetlerin ve vakıfların şartlarına uyulmasının gözetilmesi, suç, cinâyet, cezâ, hukuk, ticâret vesâir bütün dâvâlar, kâdılar tarafından görülürdü. Ayrıca köylü ile askerî sınıf arasındaki arâzi ile ilgili ihtilâflar hükûmetin emriyle kâdılar tarafından görülür ve verilen hüküm hükûmete bildirilerek kararın infazı sağlanırdı.

Kâdılarının şer'î olan hukûkî vazîfelerinden başka, idârî yönden pek mühim vazîfeleri vardı. Bu hususta hükûmetçe kendilerine fermân gönderilir, onlar da îcab eden cevâbı re'sen hükûmete arz ederlerdi. Kâdılarının buldukları şehir ve kasabaların inzibat görevi, mahallî ve askerî sınıfa bırakılmıştı. Zâhire ve amele tedâriki, hayvan sevki, menzil emirleri, asker toplanması, iktisâdî işler, mahallî râyice göre satılan eşyâlara narh konması, belediye işleri, yâni askerî inzibattan başka bütün devlet işlerinin temini kâdıılara âitti. Bundan dolayı kâdılar salâhiyet bakımından devlet merkezine bağılı vazîfe sâhibiydiler.

Derece itibâriyle en önemli kâdılıklar, öncelik sırasıyla, İstanbul, Mekke-Medîne, Edirne, Bursa, Eyüp kâdılıklarıydı. Geri kalan kâdılıklar da yine sıraya tâbiydi.

İstanbul kâdısının çok önemli vazîfeleri vardı. Bunlardan başlıcaları şunlardı: Kalpazanların kontrolleri, paranın alım gücünün korunması, su işleri, hamalların nizâmı, fuhuş yasaklarına uyulup uyulmadığının kontrolü, içki-kumar yasaklarına uymanın sağlanması, yangınlar için tedbir alınması, kaldırımların tâmiri, vâsıtaların kontrolü, İstanbul'un sağlık işleriyle ilâç, doktor ve cerrahların teftişleri, amele ücretlerinin kontrolü, narhtan fazlaya satılan eşyâdan dolayı yapılan şikâyetlerin tetkiki, İstanbul'a yiyecek, içecek ve giyeceklerin ne sûretle

dağıtılacağı, et narhına dikkat edilmesi, esnafın kontrolü, odun ve kömürün narha göre satılması, ayakkabıların nizâma göre yapılması, dilencilğin men'i, hırsızlara karşı tedbir alınması, mahallelerde kefilsiz olarak hiç kimsenin oturmaması, ev inşâsında dikkat edilecek şeyler, mîrî (Devlet) îmâlâthânesinden başka yerde silâh yapılmaması, İstanbul tarafına gelen gemi ve kayıkların muayyen yerlerinden başka yerlere yanaştırılmaması, bir muhârebe esnâsında kapıkulu ocaklarıyla birlikte sefere gidecek orducu esnâfının tespiti ve zamânı gelince sevkleri, yasak eşyânın memleket dışına çıkarılmaması, şâyet özel olarak yabancı memleketlere eşyâ çıkarılacak olursa, bunun memleket ihtiyâcına zarar vermeyecekse ihrâcına müsâade edilmesi, halkın sıkıntı çekmemesi için İstanbul'un gidâ maddelerinin stoku için önceden tedbir alınması idi.

Kâdı bunların bir kısmını doğrudan doğruya kendisi görür ve nâiblerine (yardımcılarına) gördürürdü. Bir kısmını da diğer alâkâdar olanlarla işbirliği yaparak hallederdi. Meselâ İstanbul'daki binâ işleri mîmarbaşının; sağlık işleri, doktorların ve hastânelerin kontrolleri hekimbaşının vazîfelerindendi.

II. BÖLÜM

1. LATİFİ TEZKİRESİ

Eserin tam adı, “Tezkiretü’ş-şu‘arâ ve Tabsıratü’n-nüzemâ” (yazılış tarihi, 1546), yazarı Kastamonulu Mevlânâ Latifi (öl.1582)'dir. 1546'da tamamlanan tezkire, bir mukaddime, üç fasıl ve bir hatimeden meydana gelmiştir. Yazar, eserin mukaddimesinde şiiir ve şair hakkındaki düşüncelerini dile getirmiştir. İlk fasılda şeyhler, ikinci fasılda şiiir yazan sultan ve şehzadeler, tezkirenin asıl bölümü sayılan üçüncü fasılda, şairler ele alınıp değerlendirilmiştir. Hatimede ise Latifi, eseri yazarken çok sıkıntı çektiğini ve kitabını 1546'da tamamladığını belirtir.

Şairler hakkında doğruluğu tartışılmayacak bilgiler verilmesi ve kişiler hakkındaki isabetli eleştiriler, eserin en önemli tarafıdır. Latifi, kitabında ölçüyü elden kaçırmayıp her şaire hak ettiği kadar yer vermiştir.*

Latifi Tezkiresi, en çok istinsah edilen tezkirelerdendir. Türkiye'deki resmi kitaplıklardaki 70 nüshasından başka yurtdışındaki nüshalarıyla yazma nüshası 100'ün üzerindedir. Bunun dışında, hususi kütüphanelerde de oldukça fazla yazma nüshası olduğunu tahmin etmekteyiz.

* Latifi Tezkiresi hakkında geniş bilgi için bk. Canım, 2000; İpekten, 1986.

Bunlardan biri, Diyarbakırlı yazar Esmâ Ocak'tan temin ettiğimiz yazmadır. 143 varaklık bu yazmanın satır sayısı 19 olup talik hatla yazılmıştır. Yazmada, bir mukaddime, üç fasıl ve bir hatime mevcuttur. Kitabın başında “*Bu tezkirede ism-i fezâhat-resmleri ta'dâd olunan şu'arâ-yı fesâhat-intimânın adedi 274'e bâliğ olmuştur*” ibaresi yazılıdır. Ayrıca, yine eserin ilk sayfasında Muhammed b. Abdurrahim el-Tokadî ve Seyyid Ahmed Hasîb adına iki temellük kaydı ve mührü vardır. İncelediğimiz şair Nihânî'nin hayat hikayesi, bu yazmanın üçüncü faslında v.131^bdedir.

2. TEZKİREDEKİ ŞAİR NİHÂNÎ PORTRESİ

Kastamonulu Nihânî, 16. Yüzyılda yaşamış, kâdılık mesleğini icra ederken kendi rızasıyla görevi bırakıp devrin adalet sistemi ve hakimlerine yönelttiği eleştirilerle dikkatleri üzerine toplayan; tezkire yazarı Latîfi ile çağdaş, klasik mutasavvıf şairlerdendir. Dini konulu şiirleri ve tasavvuf hakkındaki düşünceleriyle tanınmıştır.

Nihânî hakkında en detaylı bilgiyi Latîfi (öl. 1582), *Tezkire-i Şu'arâ* (yazılış tarihi, 1546) adlı eserinde vermektedir. Nihânî'nin terceme-i hâlini, onun hakkında yapılan değerlendirmeleri, kâdılık mesleğinden istifa etme macerasını, Osmanlı adalet sistemi ve uygulayıcılarına tenkitlerini yazma ve matbu nüshalarını karşılaştırarak Latîfi tezkiresinden aynen aktarıyorum.

2.a. NİHÂNÎ KASTAMONULI (Raḥmetu'llâhi 'Aleyh) *

Kuzât zümresinden bu devr şu'arâsındandır. Ammâ cihet-i kazâyı cāna kazâ bilmişdi. Ve 'örf ü 'izâfetden geçüp kuzât defterinden kendüyi ihârâc kılmışdı. Mev'iza ve taqvä üslûbında müdevven ebyâtı ve tarîk-ı taşavvufa müte'allık fenâ virür kelimâtı vardır. Bu ebyât anuñ eş'ârındandır.

Nazm:

*Şüfîlik tâc ile 'abâ oldı
Hayf kim ma'rifet hebâ oldı*

*Dâniş ü fâzlı ehl-i 'ilm olanuñ
Kubbe dülbendle kaba oldı*

Ümerâ kapısında anuñ çün

* *Tezkire-i Latîfi*, Hususî Kütüphanemdeki Yazma, v. 131^b. *Latîfi Tezkiresi*, Matbu Nüsha, Dersaadat 1314/1896, s. 347. Tezkirenin yazma nüshası, matbu nüshayla karşılaştırılmış ve farklar dipnotta verilmiştir.

‘Ulemā ‘abd-i müşterā oldı¹

Nesr:

Mezkūruñ cihet-i kazādan ferāgatına bir ‘aceb vākı’ a söylediler. Ve bir ğarib kažiyye rivāyet eylediler. İbtidā kâzî olup mesned-i kazāya geçdüğü demlerde bir gece vākı’asında görür ki, ‘arşa-i ‘arâşatda dīvân-ı Yezdânî tırımış² ve ol dāver-i dādgîr şırâṭ u mîzânı ‘adl için kırmış ebrâr u füccâr³ dan şağîr ü kebîr “*farîkun fi’l-cenneti ve farîkun fi’s-sa’ir*” va’d u va’idin müşâhede kıılup kıuzât-ı ‘uşātuñ ve hükâm-ı velât-ı tuğātuñ her birin bir dürlü ‘azâbda ve bir dürlü şedîd ‘ikâbda gördi ve ‘arşa-i ‘arâşatda bî-hadd ü bî-hisâb seng-i sengin ile serî’ü’-devr nice yüz âsiyâb seyr itdi ve ol bî-hisâb âsiyâblaruñ eşk-i yetimân ve hûn-ı mazlûmânla tırmayup dönmede ru’ûs-ı kıuzât-ı tuğâtı⁴ dâne-i kendüm gibi ol âsiyâblarda öğmede⁵ ve kendüyi dağı görür ki, sicillât-ı ‘ameli harf-i ‘isyânla tölmiş ve hüccetleri imzâsıyla cürm ü günâhına elinde hüccet olmuş ve taht-ı kazâsında olan nevâhinüñ etrâki dīvân-ı pādşâhîde bulmuş gibi buña üşerler.

Vakı’asında bu havf u haşyetle tırmaz kaçır. Anlar ardına düşerler. Bu heybet-i hevlnâkla hâbdan uyanı geldi. Ve bu ‘amel içre vākı’ olan mefâsid ü kabâyıha muṭṭali’ olup tevbe ve istığfâr kııldı hemândem manşıb-ı kazādan ‘uzlet ve ol cihetden ferāgat idüp küşe-i kanâ’atde tefvîz ü tevekkül tarîkın tıtdı.

İttifâk ol eşnâda kıuzâtdan biri mezbûra rast gelür ve manşıb-ı kazādan sebep-i ‘azlin ve mücib-i ferāgatın istıfsâr kıılır. Bunuñ şavb u şavâbını mu’rız-ı haṭâda görüp ğayret-i akrânla tesfiye ve techîl ve fakr u fâkasını yüze urup hûr u hacîl eyler. Bu dağı zamâninâ umûr-ı kazānuñ⁶ ‘uşretin ve icrâ-yı şer’üñ haq üzere şu’ûbetin beyân idüp der ki: “Bu zamanda umûr-ı kazâyâyı mesâ’il-i müşkileden müşkil gördüm” ve ol ki bu ‘amelden giriz ü perhîz itdi. Anı kâmil ve âkıl gördüm.

Evvelâ kaži olan kimesne kâzîlik ‘ilminde kâmil ve ‘âlim ve ba’de taht-ı kazâsında vākı’ olan a’yân ve eşrâfdan almaz ve satmaz kavî’l-kalb hâkim gerekdür tâ kim “*ke’l-kuzâte fi-*

¹ 3. Beyit: -M

² tırımış: kıırılmış M

³ füccâr: neccâr Ö

⁴ tuğât: ‘uşât Ö

⁵ öğmede: öğünmede Ö

⁶ kazānuñ: kazâyātuñ Ö

zamāninā” mansıbdan havf itmeyüp ve cehl ü hevāya tābi‘ olmayup halk cānibini haq tarafından tercih ve ahz-ı rüşvet için haqqı bātil kılup haqq issine zulm-ı şarīh itmeye ve faşl⁷ u kazāyāda hükmini şer‘-i şerīf-i mevākıf ve kitāblar mefhūmına muṭābık kılup haqq-ı eytāmda ve emvāl-ı mevtāda haramdan i‘rāz u perhiz ve mezālīm ü meḥāyifden hāzer ü giriz üzre olına.

Ne an ki, ḥamiyyet-i cāhiliyyet⁸ ve ahz-ı rüşvetle “*men ce‘ale kāziyen fekad zūbiḥa bi-ğayrı sikkīn*” mazmūnına mā-şadağ düşüp na‘im-i dūnyā için canın cehenneme ata.

Beyt:

*Bū Ḥanīfe kazā ne-kerd ü be-mürd
Tu be-mirī eger kazā ne-künī*

Nesr:

Vaktā kim muḥātabı bu ḥitāb-ı pür-‘itābı gūş itdi. Merkūmı ilzām için ḥışm u ḥiddetden cūş u ḥurūş idüp didi ki:

“Bāb kazā bābı ne ‘aceb mezmūm ve şūm getürdüñ ve ehlini ne ṭarafā mu‘ātab ve mülevven düşürdüñ. Bu ḥadış-i şerīf ki:⁹ *‘adlün sā‘atın ya‘dilü ‘ibādetü seb‘ine sene* kuzāt ve ḥükkām ve velāt-ı pür-ihitirām haqqında degül midür? diyicek bu daḥı ol senüñ didigüñ aşḥāb zamānında olurdu. Ve ol zamānda faşl u kazāyāyı bī-¹⁰ meyl ü muḥābā ve bī-ahz-ı irtişā kılurdu. Şimdi ḥod zamānımız ‘örf ü ‘izāfet ve şöhret ü bid‘at zamānidur. Niceler ḥırş u hevāya tābi‘ olup *la‘anu’llāhi’r-rāşī ve’l-mürteşā* ḥadışi mefhūmına mazḥar düşmişlerdür.

Nazm:

*Çü sīm ile ki bağlar can gözünü
Ki örter göz göre haqquñ yüzünü*

*Olan diğkatle ‘ilmün mū-şikāfi
Çü altın göre görmez kūh-ı Kāf’ı*

⁷ faşl: fazl Ö

⁸ ḥamiyyet-i cāhiliyyet: cem‘iyyet-i cāhil M

⁹ -M

¹⁰ bī: -Ö

Nesr: *

“Bunuñ gibi zamānda icrā-yı haqq itmege nice müyesser ve ‘*adlün sâ‘atin* mefhümüyla ‘amel itmek ne tarīkla muṭasavverdür” diyüp *ḳuzāt-ı tuğāt* ve *velāt-ı ‘uṣāt* haqqında bu ebyāt-ı pür-nükātı okurdı:

Der-haqq-ı *ḳuzāt-ı ‘uṣāt*

Bularuñ ekşeri fenninde cāhil
Kimisi ‘ilmiyile ğayr-ı ‘āmil

Ne var bilmezken elfāz u ma‘ānī
Geçer her biri Sa‘deddīn-i sānī

‘İlmden olmadın bir ḫarfe vākıf
İder mollalanup ders-i mevākıf

Şabī gibi olan mantıqda ebkem
Kelāma gelse ḫikmetten urur dem

Görürsün birinüñ şekli müzeyyen
Söze gelse olur cehli mu‘ayyen

Geçer ḳorsañ benī nev‘ine meḫar
Ḥaḳīkat gözleseñ ammā ki bir ḫar

Giyüp egnine ḳat ḳat şūf u cübbe
Büyütmüş başını mānend-i ḳubbe

Libāsı fāḫir ü adı efendi
Ve lākin bir ḫar-ı nā-dān kendi

Disünler diyu yaraşmış riyāset
Eder nā-ḫaḳ yere ḫalka siyāset

Adı molla velī seçmez ḫarāmı
Sanasın oklu yaylu bir ḫarāmī

Ne ḫāşıl olmadın ‘ālemde kāmīl
Kişi çün olmaya ‘ilmiyile ‘āmil

Ne kānūnı bilür kimi ne şer‘i
Yine eller ḳatında ḫayli mer‘i

* Bundan sonraki kısım matbu nüshada yoktur.

*Dimez erbāb-ı takvā aña ‘ālim
Ki vara irtikāb ide mezālim*

*Olur bir memleketde başka hākīm
Alur virür çalan kim oynayan kim*

*Olur bir sancağa dağı müfettiş
Aña da iştiḥāsınca urur diş*

*İderler anı da nāgāh teftiş
Gelür başına yüz biñ dürlü teşvîş*

*Bularuñ gibi olma sen de miskīn
Yürü var nefs-i şūmuñ eyle teskīn*

*Mehālikle toludur bu mesālik
Helāk eyler seni de olma sālīk*

*Ara yerden çıkup ‘azm-i kenar it
Ko ğavġāyı ferāġat ihtiyār it*

Dil ü can ile olma aña tālīb

Fenā bahrıdır anda kalma dalıp

2.b. GÜNÜMÜZ TÜRKÇESİYLE

KASTAMONULU NİHANİ (Allah rahmet eylesin)

Kâdılar zümresinden ve bu dönem şâirlerindedir. Ama kâdılık görevini isteği dışında kabullenmiş, resmi usul ve kaidelerden kurtulup kâdılar defterinden kendini silmişti. Öğretici tarzda ve takva telkin eden divan haline getirilmiş beyitleri ve tasavvufla ilgili fanilik telkin eden sözleri vardır. Bu beyitler onun şiirlerindedir:

Tasavvuf tâc ile aba oldu, yazık ki marifet yok oldu gitti. Bilginlerin bilgi ve becerisi, büyük sarıkla kaftan oldu. Bu yüzdendir ki beylerin kapısında, bilginler, satın alınan kullar oldular.

Adı geçenin kâdılık görevinden ayrılmasına acayip bir olay ve tuhaf bir meselenin sebep olduğunu rivayet ederler. İlk kâdı olup kâdılık makamına geçtiği sıralarda bir gece bir rüya görmüş. Arasat meydanında İlahi divan kurulmuş ve insaf sahibi âdil Allah sırat ve mizanı adalet için kurmuş. İyi ve kötü kişilerden küçük büyük, “*insanlardan bir bölük cennette bir bölük*

cehennemdedir (Şûrâ-7)” sözüne tanık olmuş. Asi kâdıların, azgın yönetici ve hâkimlerin her birini bir çeşit azapta ve bir türlü şiddetli cezada görmüş. Ayrıca Arasat meydanında sayısız taçtan yapılmış hızlı dönen, yüz binlerce değirmen görmüş. Bu çok sayıdaki değirmen, yetimlerin gözyaşları ve mazlumların kanlarıyla durmadan dönmeye ve azgın kâdıların başlarını buğday tanesi gibi öğütmekteymiş. Kendinin de amel defterini isyan harfleriyle dolmuş, verdiği hüccetleri kendi imzasıyla suçlarına kanıt olmuş görmüşler. Yönetimindeki yörelerin köylüleri onun padişah divanında bulmuş gibi başına üşüşürlermiş. Rüyasında bu korku ve endişeyle durmayıp kaçmış, onlar da arkasına düşmüşler.

Bu muazzam dehşetle uykudan uyanınca, bu amel sonucu ortaya çıkan suç ve günahları açıkça anlayınca tövbe ve istiğfar etmiş. Hemen o anda kâdılık görevinden ayrılıp ve bu işi bırakıp kanaat köşesinde Allah’a tefviz ve tevekkül etmiş.

Tesadüfen o sıralarda kâdılardan biri, adı geçene rastlamış ve kâdılık görevinden ayrılma sebebini sormuş. Bunun yerinde cevabını hata makamında görüp arkadaşlık gayretiyle, sefahat ve cehalet yolunda fakir ve yoksul düştüğünü yüzüne vurup hakaret etmiş. Bu da zamanımızda kâdılık işinin zorluğunu ve şer’î kuralları hak üzere icra etmenin güçlüğüne açıklayıp şöyle demiş:

“Bu zamanda kâdılık işlerini zor işlerden daha zor gördüm.” Kim bu işten çekinip geri durursa onu olgun ve kamil bildim. Kâdı olan kimseler öncelikle kâdılık ilminde kamil ve bilgili, sonra da yönetimi altındaki ayan ve eşraftan alıp satmayan, kalbi sağlam, hâkim kişiler olmalıdır. Böylece zamane kâdıları gibi mevki’den korkmayıp bilgisizlik ve arzularına kapılmayıp hakkı halka tercih etmeli, rüşvet almak için hakkı batıl kılıp hak üstüne açıkça zulm etmemelidirler. Mahkeme esnasında hükmünü yüce şer’î kurallara ve kitapların mefhumuna uygun verip yetim hakkından ve ölmüş kişilerin malından uzak durmalı, zulüm ve ürkütücü davranışlardan şiddetle kaçınmalıdır. Böylece cahillik gayreti ve rüşvet almakla “*kim kâdı olursa bıçaksız kesilmiş demektir*” sözüne uygun düşüp dünya nimeti için canını cehenneme atmamalıdır.

Beyt:

“Ebû Hanîfe kâdılık yapmadığı için öldü, sense kâdılık yapmazsan ölürsün.”

Muhatabı, bu azar dolu hitabı duyunca adı geçeni susturmak için kızgınlık ve öfkeyle coşup dedi ki: Kaza kapısını ne kadar da kötüleyip yerin dibine batırdın. Kâdıları da ne acayip suçladın. “*Bir saat adaletle hükmetmek yetmiş yıllık ibadete eşdeğerdir*” hadisi, kâdılar ve saygı duyulması

gereken yöneticiler hakkında söylenmemiş midir? deyince, o senin dediğin ashap zamanında olurdu. O sırada onlar, kâdıllık görevini fazla istek göstermeden ve rüşvet almadan yaparlardı. Ama şimdi, özellikle de zamanımız, resmî usul ve kurallara bağlanma, şöhret ve yeni usullere rağbet zamanıdır. Pek çoğu hırs ve arzularına uyup “*rüşvet alana da verene de Allah lanet etsin*” hadisine mazhar düşmüşlerdir.

Nazm:

“Gümüş ile can gözünü bağlayıp göz göre göre hakkın yüzünü örter. Bilim alanında kılı kırk yararcasına incelikle çalışanlar altını görünce Kaf dağı görmez olurlar.”

Böyle zamanda hakkı uygulamak nasıl müyesser ve “*bir saat*” mefhumuyla iş yapmak ne yolla tasavvur edilir deyip azgın kâdıllar ve isyankar yöneticiler hakkında şu nükteli beyitleri okudu:

(İsyankar kâdıllar hakkında şiir):

“Bunların çoğu, alanlarında câhil, bir kısmı da bilgisiyle amel etmiyor.

Lafiz ve mânâ nedir bilmezlerken bunların her biri ikinci Sadeddin geçinirler.

İlimden bir harfe bile vâkıf değillerken molla geçinip Mevâkıf dersi verirler.

Mantık alanında küçük çocuk gibi suskun, konuşmaya başlayınca ise hikmetten dem vururlar.

Bakarsın birinin görünüşü son derece süslü, konuşmaya başlasa bilgisizliği ortaya çıkar.

Bırakırsan kendi cinsinin övüncü oluyor, ama gerçeği fark etsen bir eşektir.

Sırtına kat kat kaftan ve cübbe giyip, başına da kubbe gibi bir sarık oturtmuş.

Elbisesi gösterişli, adı efendi, ama kendi bir bilgisiz eşek.

Liderlik yakışmış desinler diye boş yere halka cezalar verir.

Adı molla ama helali haramı seçmez, sanırsın ki oklu yaylı bir haramidir.

Kişi ilmiyle amel etmezse ne fayda ki, bu dünyada olgun biri olamaz.

Bunların kimisi ne kanunu bilir ne de şeri kuralları, ama yine de onlar eller katında epeyce geçer akçadırlar.

Varıp zulm eden kişiye takva sahipleri âlim demez.

Bu, bir başka yörede hâkim olursa çalan kim oynayan kim belli olmaz, orada alır, verir.

Sonra bir sancağa müfettiş olur, ona da iştihasınca dış vurur.

Onu da bir gün ansızın teftiş ederler ve başına yüz bin türlü karışıklık gelir.

Ey değersiz, sen de bunlar gibi olma, var git kötü nefsinin teskin et.

Bu yollar, tehlikelerle doludur, o yola girersen seni de yok eder.

Ara yerden çık ve kenara yönel, kavgayı bırak, yalnızlığı seç.

Bu kadar ömre bu kadar kavga nedir? Dünya bu kadar kavgaya değer mi?

Gönül ve can ile ona istekli olma, orası yokluk denizidir, oraya dalıp kalma.”

(İsen, 1990, s. 347)

SONUÇ

Çalışmanın birinci bölümünde Osmanlı devletinin hukuki yapısı ve adaletin uygulayıcısı kadılar incelenmiştir. İkinci bölümde, içerisinde kadılarla ilgili bir bölüm de bulunan Latifi Tezkiresi tanıtılmış, aynı zamanda mutasavvıf bir şair olan Nihani'nin kadılık mesleğini kendi rızasıyla nasıl bıraktığı, tezkiredeki hayat hikayesi aktarılacak suretiyle açıklanmıştır. Bu bölümde Nihânî biyografisi, Latifi Tezkiresinin bilinmeyen bir nüshası ile matbu nüshası karşılaştırılarak, farklar dipnotta gösterilmek suretiyle transkripsiyonlu metin olarak ve günümüz Türkçesiyle verilmiştir.

Burada eleştirilen bir konu vardır. Osmanlı adalet sistemi ve bu yapının icrasındaki kâdılık mesleği. Eleştiri yapan 16. yüzyıl mutasavvıf şairlerinden Nihânî'dir. Tezkire yazarı Latifi'nin çağdaşı olan bu kişi kadılık mesleğini icra ederken sistemin aksayan yönlerini, hukuk icra edenlerin hatalarını gözlemlemiş, Latifi de Nihani'nin hukuk sistemiyle ilgili eleştirilerine şairin biyografisinde geniş yer vermiştir. Nihânî, kâdılık sistemindeki yanlış işleyişi şiirle, nükteli beyitlerle, tahkiye üslubuyla, yer yer diyaloglarla anlatmaktadır.

Nihanî, gördüğü ilginç bir rüya sonrasında kadılık mesleğini derhal bırakma kararı almıştır. Bu ilginç rüya şöyledir: “Arasat meydanında İlahi divan kurulmuş ve insaf sahibi âdil Allah, sırat ve mizanı adalet için kurmuş. İyi ve kötü kişilerden küçük büyük, “*insanlardan bir bölük cennette bir bölük cehennemdedir* (Şûrâ-7)” sözüne tanık olmuş. Asi kâdılarını, azgın yönetici ve hâkimlerin her birini bir çeşit azapta ve bir türlü şiddetli cezada görmüş. Ayrıca Arasat meydanında sayısız taçtan yapılmış hızlı dönen, yüz binlerce değirmen görmüş. Bu değirmenler, yetimlerin gözyaşları ve mazlumların kanlarıyla durmadan dönmede ve azgın kâdılarının başlarını buğday tanesi gibi öğütmekteymiş. Amel defterinin, isyan harfleriyle dolduğunu, verdiği hüccetlerin kendi imzasıyla suçlarına kanıt olduğunu görmüş. Yönetimindeki yörelerin köylüleri, onun başına üşüşürlermiş...” Uykudan uyanınca, tövbe ve istiğfar etmiş. Hemen o anda kâdılık görevinden ayrılıp kanaat köşesinde Allah’a tefviz ve tevekkül etmiş.

Tezkiredeki, Nihanî ve kâdı arkadaşı arasındaki diyalog, dönemin hukukî yapısındaki bozulmayı dile getiren, kâdılarının ehil olmayan kişilerden seçildiğini ortaya koyan ilginç anekdotlar içermektedir. Nihanî, arkadaşına “Bu zamanda kâdılık işlerini zor işlerden daha zor gördüm” der. Kâdı olmak isteyenlerde bulunması ve bulunmaması gereken özellikleri bir bir sıraladıktan sonra “*Ebû Hanîfe kâdılık yapmadığı için öldü, sense kâdılık yapmazsan ölürsün.*” manasındaki Farsça beyti söyleyerek muhatabını iyice sıkıştırır. Kâdı arkadaşı şair Nihanî’ye “*Bir saat adaletle hükmetmek yetmiş yıllık ibadete eşdeğerdir*”hadisini hatırlatarak bu mesleğin kudsîyetini anlatmaya çalışsa da onu ikna edemez. Şimdiki kadıların rüşvete meyyâl olduklarını “*rüşvet alana da verene de Allah lanet etsin*”hadisine mazhar olduklarını ifade eder.

Nihanî, isyankâr kâdılar hakkında söylediği nükteli beyitlerde, devrin adalet sistemini ve kadılık mesleğini icra edenleri acımasızca eleştirmektedir. Ona göre; “devrin kadılarının çoğu câhil, bir kısmı da ilmiyle amel etmemektedir. Son derece gösterişli giyinmelerine rağmen konuştuklarında bilgisizlikleri ortaya çıkmaktadır. Dış görünüş itibarıyla efendi kılıklı bu kimseler gerçekte eşekten farksızdır. Haksız yere halka ceza verirler. Haram helal demeyip yerler. Rüşvet alırlar. Ne şer’î ne de örfî hukuku bilirler.”

Şair Nihanî, “Bu vasıflarda bir hâkim olmaksızın yalnızlık köşesinde tefviz ve tevekkülle yaşamak daha iyidir” diyerek kadılık mesleğinden niçin ayrıldığını nükteli beyitlerle etrafındakilere anlatmaktadır.

Latîfî Tezkiresi 1546'da yazılmıştır. İçerisinde 300 civarında âlim, padişah, şehzade ve şairin biyografisi yazılıdır. İncelediğimiz Nihânî örneği bunlardan sadece biridir. Tüm eser derinlemesine tedkik edilirse devrin dinî, siyasî, ictimâî, hukukî ve kültürel yapısının çok boyutlu olarak eski eserlerde kaydedilmiş olduğu fark edilecektir. Bu tip eski eserler farklı perspektiflerden incelenebilirse edebî zenginliğimiz yanında, sosyal ve kültürel zenginliğin de farkına varılacağı bir gerçektir.

KISALTMALAR

DİA, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.

Ö, Latîfî tezkiresinin özel kitaplığımızdaki el yazma nüshası.

M, Latîfî tezkiresi, matbu nüsha.

v. varak

KAYNAKÇA

Canım, Rıdvan, 2000. *Latîfî, Tezkiretü'ş-şu'arâ ve Tabsıratu'n-nüzemâ*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara.

DİA, 2001. "Kâdı", C. 24, s.66-73, İstanbul.

Halaçoğlu, Yusuf, 1991. *14-17. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, TTK yayınları, Ankara.

İpekten, Haluk, 1986. *Türk Edebiyatının Kaynaklarından Türkçe Şu'arâ Tezkireleri*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum.

İsen Mustafa, 1990, *Latîfî Tezkiresi*, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara.

"Kâdı" (29.10.2007). <http://www.dallog.com/kurumlar/kadi.htm#bas>

Kılıç, Filiz, 1998, *XVII. Yüzyıl Tezkirelerinde Şair ve Eser Üzerine Değerlendirmeler*, Akçağ Yayınları, Ankara.

Latîfî Tezkiresi, 1314/1896, Matbu Nüsha, Dersaadat.

Tezkire-i Latîfî, Hususî Kütüphanemdeki Yazma, v.131^b.

Tolasa, Harun, 1993, *Sehî, Latîfî, Âşık Çelebi Tezkirelerine Göre Edebiyat Araştırma ve Eleştirisi I*, Ege Üniversitesi Yayınları, İzmir.